

відновлення деградованих екосистем, підвищення природно-ресурсного потенціалу басейну річки Південний Буг.

Список використаних джерел

1. Водні ресурси. Басейнове управління водними ресурсами р. Південний Буг. Офіційний сайт. URL: <http://www.buvr.vn.ua/article/vodni.resursu>.
2. Мудрак О. В., Мудрак Г. В. Заповідна справа: навч. посіб. для студентів галузі знань 10 “Природничі науки”. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 640 с.
3. Emerald Network in Ukraine (Важлива інформація про впровадження в Україні європейської мережі Emerald (Смарагдової мережі). URL: <http://emerald.net.ua>
4. Emerald Network of Areas of Special Conservation Interest. URL: <https://www.coe.int/en/web/bernconvention/emerald-network>
5. http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/nature/Bern/default_en.asp - сайт Ради Європи, присвячений Бернській конвенції – Назва з екрану
6. Managing NATURA–2000 Sites. (2000). The provisions of Article 6 of the ‘Habitats’ Directive 92/43/CEE. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities

УДК 504.6(477.43)

Мудрак О.В., д. с.-г. н., професор,
завідувач кафедри екології,
природничих та математичних наук
КЗВО “Вінницька академія безперервної освіти”
Лисиця Олександр Олександрович,
здобувач вищої освіти спеціальності 101 “Екологія”
ступеня вищої освіти “Магістр”
КЗВО “Вінницька академія безперервної освіти”

БУЗЬКА СПОЛУЧНА ТЕРИТОРІЯ В СТРУКТУРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ

Анотація. Розглянуто Бузьку сполучну територію в структурі національної екологічної мережі України. Подано її загальну характеристику. Обґрунтовано комплекс заходів, що дозволить оптимізувати функціонально-просторову структуру Бузького меридіонального екокоридору для реалізації стратегії сталого розвитку територіальних громад. Це дозволить зберегти і відтворити раритетне біорізноманіття, унікальні й репрезентативні ландшафти, здійснити ренатуралізацію фрагментованого біогеоценологічного покриву, раціонально використовувати природно-ресурсний потенціал, провести оптимізацію землекористування, створити умови для органічного виробництва сільськогосподарської продукції, стабілізувати екологічну рівновагу, поліпшити стан довкілля, зменшити антропогенне навантаження на екосистеми, сприяти розвитку екологічного туризму, проводити природоохоронну й еколого-просвітницьку роботу серед місцевого населення.

Ключові слова: біорізноманіття, сполучна територія, екомережа, стан довкілля, сталий розвиток.

Постановка проблеми. Збереження біотичного і ландшафтного різноманіття, розробка наукових основ і практичних засад раціонального природокористування мають стати одним із пріоритетних засад національної екологічної мережі (ЕМ) для реалізації стратегії сталого розвитку територіальних громад України.

Результати досліджень. Екологічна мережа – єдина територіальна система, яка включає ділянки природних ландшафтів, що підлягають особливій охороні, і території та об’єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ), курортні і лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні території та об’єкти інших типів, що визначаються законодавством України, і є частиною структурних територіальних елементів ЕМ – природних регіонів, природних коридорів, буферних зон [8].

Екомережа утворюється з метою поліпшення умов для формування і відновлення довкілля,

підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження біотичного і ландшафтного різноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів ПЗФ, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища (НПС) і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні [4, 8].

Екомережа – єдина природно-територіальна система, призначення якої – забезпечити екосистемну цілісність, ценотичну повноцінність, ландшафтно-біотичну репрезентативність через поєднання об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони довкілля, раціонального природокористування, соціально-економічну користь для місцевого населення й екологічного оздоровлення території [2, 6].

До структурних елементів національної екомережі України відносяться ключові (КТ), сполучні (ЕК), буферні і відновлювальні території (таблиця 1). Ці елементи у своїй неперервній єдності створюють екомережу, яка функціонально має об'єднати осередки біотичного і ландшафтного різноманіття в єдину просторово-територіальну систему [5, 8].

Таблиця 1

Структурні елементи національної екомережі України

Назва структурного елемента екомережі	Територіальний рівень (територіальний масштаб впливу)	Ознаки
Ключова територія (біоцентр, природне ядро)	Біосферний континентальний національний регіональний місцевий	<i>Вузловий елемент ЕМ.</i> Територія збереження генетичного, видового, екосистемного і ландшафтного різноманіття, середовищ існування організмів (територія важливого біотичного і екологічного значення), що добре інтегрована в ландшафті
Сполучна територія (екокоридор)	Біосферний континентальний національний регіональний місцевий	<i>Сполучний елемент.</i> Просторова, витягнутої конфігурації структура, що зв'язує між собою природні ядра і забезпечує підтримку процесів розмноження, обміну генофондом, міграції, підтримання екологічної рівноваги. Може бути цілісною і переривчастою
Буферна територія (буферна зона)	Біосферний континентальний національний регіональний місцевий (згідно статусу КТ)	<i>Захисний елемент.</i> Територія, яка оточує (частково або повністю) природне ядро або екокоридор і забезпечує їх захист від зовнішніх негативних впливів
Відновлювальна територія (відновлювальна ділянка)	Визначається в залежності від того, які функції територія буде виконувати після ренатуралізації	<i>Перспективний елемент.</i> Призначена для відновлення цілісності функціональних зв'язків у КТ чи ЕК. Це може бути територія з повністю чи частково деградованими природними елементами, на якій мають бути виконані першочергові заходи щодо відтворення первинного природного стану. У перспективі має увійти до складу інших елементів екомережі

Бузька природна меридіональна сполучна територія (екокоридор) в структурі національної екомережі України має довжину 1200 км. Вона пролягає у межах Волинської, Львівської, Хмельницької, Вінницької, Кіровоградської, Одеської, Миколаївської областей і поєднує 50 природних ядер (3 – національного, 16 – регіонального, 31 – місцевого рівня). Найбільш вираженими з яких є: національні природні парки (НПП) “Шацький”, “Верхнє Побужжя”, “Кармелюкове Поділля”, “Бузький Гард”, регіональні ландшафтні парки (РЛП) “Середнє Побужжя”, “Немирівське Побужжя”,

“Гранітно-Степове Побужжя” та ін. Ключовими територіями цієї природної меридіональної сполучної території, крім об’єктів і територій ПЗФ, є також водно-болотні угіддя (ВБУ) міжнародного значення [1, 3, 5].

Південно-Бузький природний коридор (басейн річки Південний Буг займає площу 65 тис. км² – 11% площі України) є частиною Бузького меридіонального ЕК, що є транскордонним між Білоруссю, Польщею і Україною. Він у лісостеповій зоні перетинається з Галицько-Слобожанським, у степовій – з Південноукраїнським, у дельтовій частині – з Азово-Чорноморським ЕК. Коридор розташований у межах 7 адміністративних областей і забезпечує збереження ділянок природних і напівприродних біотопів (лісових, лучних, степових, ВБУ), розмір яких – від кількох га до майже 10 тис. га. Південний Буг починається з с. Холодець Авратинської височини (західна частина Хмельницької області), перетинає Вінницьку, Кіровоградську (у т.ч. на межі з Одеською і Миколаївською областями) і на території Миколаївської і Херсонської областей впадає у Бузький лиман Чорного моря, який є відгалуженням Дніпровського лиману. Протікає центральними і південними областями України. Водозбірна площа знаходиться повністю в межах України. Довжина річки становить 806 км, більша її частина протікає зоною Лісостепу, близько 25% річки (Нижнє Побужжя) знаходиться зоні Степу. У верхній течії річка має долину з урізом до 1,5 км, її заплава заболочена, корінний берег має висоту 3-15 м. У середній течії річка перетинає Український кристалічний щит, її долина тут звужується до 200-300 м, утворюючи каньйон, на схилах якого спостерігаємо виходи кристалічних порід. Висота крутих схилів “стінок” 20-30 м, деколи – 80 м, а загальний вріз долини сягає – 180 м. На цій ділянці річка має перекати і пороги. В нижній течії, в межах Причорноморської низовини, долина річки розширюється, береги знижуються, заплава розчленована багатьма притоками, затоками і старицями [1, 3, 5-7].

На території басейну Південного Бугу всього протікає 6594 річки, з них: великих – 1, середніх – 11, малих – 6582. Загальна протяжність річок в басейні становить 22,4 тис. км, а густина річкової мережі – 0,35 км/км². В басейні Південного Бугу загалом налічується понад 10,3 тисячі ставків, що мають загальний об’єм води понад 600 млн. м³ та площу водного дзеркала більше 61 тис. га. Найбільша кількість ставків є у Вінницькій, Кіровоградській і Черкаській областях [1].

Враховуючи протяжність Південно-Бузького меридіонального ЕК можна поділити на три відтинки: верхню течію – від витоків (с. Холодець Хмельницької області) до м. Вінниці, середню – від м. Вінниці до с. Олександрівка, нижню – від с. Олександрівка до гирла (м. Миколаїв) [4].

Рослинність Південно-Бузького природного ЕК представлена в основному заплавами, плакорними і терасовими лісовими екосистемами, менше степовими, лучними, болотними, водно-болотними і наскельно-степовими екосистемами. У верхній частині ЕК в заплаві велику площу займають трав’яні болота. У верхній і середній частині ЕК переважають грабово-дубові, в’язово-дубові і вільхові ліси. По вологим днищам ярів і балок ЕК поширені вологі дубово-в’язово-вільхові ліси. У притерасних частинах заплави поширені вільхові болота. Поблизу м. Вінниці на піщаних ґрунтах велику площу займають дубово-соснові ліси. Болота в заплаві річки Південний Буг (місцева назва “Бог”, рідше “Біг”, з давньогрецької “Гіпаніс”) євтрофні трав’яні. У середній течії трапляються угруповання скельної рослинності, а нижній течії – засолені луки. На піщаних терасах трапляються псамофітні ценози. У долині р. Південний Буг і на прилеглий території (до 5-7 км від річки) є 162 об’єкти і території ПЗФ. У межах Південно-Бузького природного ЕК поширені 25 рослинних угруповань, які занесені до Зеленої книги України (ЗКУ). 13 видів рослин цього ЕК занесено до Червоної книги Міжнародної спілки охорони природи (ЧК МСОП), 22 види – до Європейського червоного списку (ЄЧС), 11 видів – до Бернської конвенції, Додатку I, 66 видів – до Червоної книги України (ЧКУ). Всього в межах ЕК є 87 видів вищих судинних рослин (ВСР), які занесені хоча б до одного із 4 списків – ЧК МСОП, ЄЧС, Додатку I Бернської конвенції, ЧКУ. З лишайників, що внесені до ЧКУ, які зростають в межах ЕК, є 3 види, з грибів – 1 вид [1, 5-7, 9].

Однак флора екокоридору зазнала найбільшої втрати. Так, наприклад, внаслідок високої розорюваності сільськогосподарських угідь (70-80%), окультуреності ландшафтів, урбанізації, осушення болотних масивів, заліснення природних галявин задернілих Південно-Бузьких схилів без врахування наявності цінних видів степових рослин та масового зривання для продажу місцевим населенням червонокнижних видів рослин – призвело до повного знищення на окремих ділянках популяцій флори. Зараз спостерігається наступ деревно-чагарникових порід на флору степових

ділянок Південно-Бузького природного коридору. Інтенсивність заростання флори схилів басейну річки Південний Буг з кожним роком зростає. Близько 230 видів ВСП і тварин Південно-Бузького меридіонального ЕК опинилися на межі зникнення [2, 6].

Тваринний світ Південно-Бузького природного ЕК досить різноманітний. Так, не зважаючи на значну зарегульованість річки Південний Буг, у верхній течії виявлено 34 види і підвиди риб, у середній – 44 види і підвиди риб. Загалом нині у річці нараховується 70 видів риб. Клас амфібії, в межах ЕК, включає 12 видів, клас плазуни – 14 видів. На території Південно-Бузького ЕК відмічено 172 види птахів: 12 видів, занесено до ЧКУ; до ЧК МСОП – 2 види; до ЄЧС – 2 види; до Додатку II Бернської конвенції – 120 видів, Додатку III – 46 видів. Теріофауна ЕК нараховує 60 видів: комахоїдні – 8 видів; кажани – 10 видів; хижі – 13 видів (4 види внесено до ЧКУ); зайцеподібні – 2 види; гризуни – 26 видів; ратичні – 2 види [5-7, 10].

У структурі землекористування переважає лісова, лучно-степова, чагарникова, водно-болотна рослинність, якою зайнято 28,6% території, 66% земель Південно-Бузького меридіонального екокоридору зайнята орними угіддями, 5,4% - дорогами і населеними пунктами [4].

Висновки. Для ефективного функціонування Південно-Бузької меридіональної сполучної території в структурі національної екомережі України необхідно провести комплекс заходів:

- 1) створити нові заповідні об'єкти і території та буферні зони навколо них;
- 2) провести оптимізацію землекористування;
- 3) виділити межі в природу для водоохоронних зон і прибережно-захисних смуг;
- 4) здійснити ренатуралізацію фрагментованого рослинного покриву (особливо для відновлювальних і буферних територій екомережі);
- 5) зменшити “туристичну ерозію” в межах структурних елементів екомережі;
- 6) запровадити розвиток органічного землеробства;
- 7) призупинити видобуток корисних копалин (особливо будівельних матеріалів) в руслі і заплаві річок басейну Південного Бугу;
- 8) впроваджувати збалансоване природокористування в кожній територіальній громаді, яка входить до складу Південно-Бузького ЕК;
- 9) сприяти розвитку екологічного туризму.

Список використаних джерел

1. Басейнове управління водних ресурсів річки Південний Буг: веб-сайт. URL: <https://buvrbp.davr.gov.ua>. (дата звернення: 12.05.2023).
2. Еталони природи Вінниччини / О.В. Мудрак, Г.В. Мудрак, В.М. Поліщук та ін. [Монографія]. За заг. ред. О.В. Мудрака. Вінниця: ТОВ “Консоль”. 2015. 540 с
3. Заповідними стежками Поділля. Путівник щодо цінностей природоохоронних територій Поділля / Керівник проекту: проф. Я.Б. Олійник. К.: “Ніка-Центр”, 2010. 57 с.
4. Мудрак О.В. Збалансований розвиток екомережі Поділля: стан, проблеми, перспективи: [монографія]. Вінниця: “СПД Главацька Р.В.”, 2012. 914 с.
5. Мудрак О.В., Мудрак Г.В. Заповідна справа: навч. посіб. для студентів галузі знань 10 “Природничі науки”. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС. 2020. 640 с.
6. Мудрак О.В., Мудрак Г.В. Особливості збереження біорізноманіття Поділля: теорія і практика: [монографія]. Вінниця: ТОВ “Нілан–ЛТД”, 2013. 320 с.
7. Південно-Бузький меридіональний екологічний коридор: стислий огляд біорізноманіття та найцінніші території / [В. Костюшин, А. Куземко, В. Онищенко та ін.]. Чорном. програма Ветландс Інтернешнл. Київ, 2007. 92 с.
8. Природоохоронне законодавство України: веб-сайт. URL: <http://www.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.05.2023).
9. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я.П. Дідуха. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 900 с.
10. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І.А. Акімова. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 600 с.